

Źródła dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego w wybranych krajach Unii Europejskiej a kontynuowanie działalności rolniczej

Joanna Bereźnicka^a

Streszczenie. Dochody rolnicze są tematem powszechnie obecnym w literaturze przedmiotu, jednak brakuje opracowań poświęconych roli produkcyjnej działalności rolniczej w kształtowaniu dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego. Celem badania omawianego w artykule jest rozpoznanie źródeł i ocena struktury dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego, z uwzględnieniem jego wielkości (siły) ekonomicznej, w kontekście możliwości kontynuowania produkcyjnej działalności rolniczej. Badaniem objęto sześć krajów Unii Europejskiej: Niemcy, Danię, Francję, Holandię, Polskę i Rumunię. Wykorzystując dane za lata 2018–2022 zebrane w ramach Farm Accountancy Data Network (FADN), czyli Sieci Danych Rachunkowych Gospodarstw Rolnych, obliczono dochód z produkcyjnej działalności rolniczej i dochody z dopłat o charakterze operacyjnym i inwestycyjnym. Na podstawie struktury dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego oceniono, za pomocą analizy porównawczej, stopień uzależnienia od pomocy państwa, a pośrednio – możliwość kontynuowania działalności produkcyjnej. Uzyskane wyniki pokazały bardzo duże uzależnienie niemieckich rolników od wsparcia budżetowego (bez względu na siłę ekonomiczną gospodarstw), które w dłuższej perspektywie może prowadzić do rezygnacji z działalności produkcyjnej. Najmniejsze uzależnienie od pomocy państwa odnotowano w przypadku rumuńskich rolników, a także polskich i holenderskich rolników prowadzących gospodarstwa silne (duże) ekonomicznie.

Słowa kluczowe: dochód, gospodarstwo rolne, działalność rolnicza, dopłaty, wsparcie budżetowe

JEL: D19, Q12, Q14

Sources of income from a family farm in selected European Union countries in the context of continuing agricultural activity

Abstract. Farmers' income is a popular subject in the relevant literature, but there are not enough studies devoted to the role of agricultural production in the shaping of income from a family farm. The aim of the study presented in the article is to identify the sources of family farm income and the assessment of its structure, taking into account the family farm's economic size (strength), in the context of the probability of continuing agricultural production by such a farm. The research was performed for six EU countries: Germany, Denmark, France, the Netherlands, Poland and Romania. Using data from the Farm Accountancy Data Network (FADN) for the years 2018–2022, income from agricultural production and income from operational and investment subsidies were calculated. The degree of a farm's dependence on state support was assessed on the basis of the structure of income from a family farm, by means of a comparative analysis. At the same time, the probability of continuing production activities was indirectly assessed.

^a Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Instytut Ekonomii i Finansów, Katedra Finansów, Zakład Finansów Przedsiębiorstw i Rachunkowości, Polska / Warsaw University of Life Sciences, Institute of Economics and Finance, Department of Finance, Department of Corporate Finance and Accounting, Poland. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0316-6693>. E-mail: joanna_bereznicka@sggw.edu.pl.

The results demonstrate that German farmers were dependent on budgetary support to a very large extent (irrespective of the economic strength of their farms), which, in the long run, may lead to their withdrawal from production activity. Romanian as well as Polish and Dutch farmers operating economically strong (big) farms were the least dependent on state support.

Keywords: income, farm, agricultural activity, subsidies, budgetary support

1. Wprowadzenie

W latach 2018–2022 w strukturze gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej zaszły zmiany. Wiązały się one z wprowadzeniem nowych technologii produkcji, dostępnością środków unijnych, ze zmianami dochodowości poszczególnych typów rolniczych gospodarstw rolnych, zmianami klimatycznymi, społecznymi, kulturowymi i politycznymi, a także z postępującą globalizacją (Pawlak i Poczta, 2020; Zegar, 2020). Warto zauważyć, że czynniki te mogą prowadzić do modyfikacji roli rodzinnego gospodarstwa rolnego w gospodarce i społeczeństwie.

Głównym zadaniem gospodarstwa rolnego jest z jednej strony dostarczanie społeczeństwu produktów żywnościowych, czyli produkcja żywności, a z drugiej – zapewnienie utrzymania osobom prowadzącym ten rodzaj działalności (w gospodarstwie rodzinnym – rodzinie). Podstawowym źródłem dochodu podmiotów rynkowych powinna być ich działalność statutowa, a w przypadku gospodarstw rolnych – produkcja rolnicza (roślinna i zwierzęca). W rolnictwie podstawę oceny sytuacji finansowej rodziny stanowi dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego. Wartość dochodu to ekonomiczny rezultat decyzji podejmowanych przez rolnika oraz ryzyka, a jego odpowiedni poziom sprawia, że gospodarstwo rolne zabezpiecza podstawowe ekonomiczne i społeczne oczekiwania rodziny (Kata, 2020). Gdy dochód z działalności rolniczej jest zbyt niski, życie rodziny przestaje się ogniskować wokół gospodarstwa rolnego. Nie jest już ono podstawowym miejscem pracy, a rodzina nie wiąże z nim przyszłości (Poczta, 2015). Może to doprowadzić do zaniechania działalności rolniczej i skierowania uwagi członków rodziny ku pozarolniczym sektorom gospodarki. Między innymi z tego powodu warto zajmować się problematyką dochodów rolniczych.

Kryszak (2017) uznaje, że dochody rolnicze „pozostają kluczowym obszarem badań w zakresie ekonomii rolnej ze względu na ich fundamentalną rolę dla kształtowania poziomu życia rodzin rolniczych oraz rozwoju obszarów wiejskich i sektora rolnego jako całości” (s. 172), a jednocześnie są syntetyczną miarą poziomu życia ludności (Poczta i in., 2009). To zagadnienie wciąż pozostaje aktualne, ważne i potrzebne (Kryszak i Czyżewski, 2020; Kulawik i in., 2020; Poczta, 2010; Skarżyńska i Grochowska, 2021; Zawalińska i in., 2015), szczególnie w kontekście dynamicznie zmieniających się uwarunkowań makroekonomicznych, klimatycznych, społecznych i instytucjonalnych. W Polsce odnotowuje się relatywnie niski poziom dochodów z działalności rolniczej, co oznacza, że utrzymuje się niekorzystna sytuacja ekonomiczna rodzin

rolniczych w porównaniu z ludnością nierolniczą. Jednocześnie występuje znaczne zróżnicowanie dochodów gospodarstw rolnych (Pawłowska i Rembisz, 2021).

Na kształtowanie się poziomu dochodów gospodarstw rolnych istotnie wpływa wsparcie publiczne udzielane w ramach Wspólnej Polityki Rolnej (WPR). Przyznanie takiej pomocy finansowej przyczynia się do ustabilizowania dochodów rolników (Bereźnicka, 2018; Massot, 2017) i zwiększenia wysokości dochodów (Szuba i Poczta, 2014), poza tym ma wpływ na decyzje rolników dotyczące procesu produkcyjnego i inwestycji w gospodarstwie (Sass i Tabaczyński, 2020; Sobczyński, 2020), czyli na potencjalny rozwój gospodarstwa i dobrobyt rodziny.

Wskutek objęcia polskich gospodarstw WPR wzrosły dochody i potencjał produkcyjny gospodarstw rolnych. Z kolei liczne ograniczenia nakładane na sektor rolnictwa (np. kwotowanie produkcji, świadczenia na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego), które wraz z WPR pełniły funkcję stabilizatora łagodzącego zmienność dochodów w rolnictwie (Meuwissen i in., 2008), stały się czynnikiem redukującym dochody rolnicze. Warto zwrócić uwagę na zagrożenie sygnalizowane przez ekonomistów, że w dłuższej perspektywie gospodarstwa mogą uzależnić się od środków budżetowych kierowanych do nich kanałem pozarynkowym (m.in. El Benni i in., 2016; Kryszak i Czyżewski, 2020; Matthews, 2016; Severini i Tantari, 2015). W konsekwencji może dojść do ograniczenia produkcji rolnej i uzyskiwania dochodów z tego pozaprodukcyjnego źródła. Jak pokazują badania Zawalińskiej i in. (2015), dochody z produkcji rolnej nie są równoznaczne z dochodami rolników. Działalność rolnicza jest tylko jednym – choć ważnym – ze źródeł dochodów tej grupy i jego udział w dochodach ogółem maleje.

Celem badania omawianego w artykule jest rozpoznanie źródeł i ocena struktury dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego, z uwzględnieniem jego wielkości ekonomicznej, w kontekście możliwości kontynuowania produkcyjnej działalności rolniczej. Przeprowadzenie takiej analizy jest niezbędne, aby ocenić możliwości przetrwania gospodarstwa jako miejsca prowadzenia produkcji roślinnej i zwierzęcej oraz czynnika wpływającego na bezpieczeństwo żywnościowe. Należy podkreślić, że gospodarstwo (lub szerzej: podmiot funkcjonujący w gospodarce) powinno opierać swoją przyszłość na prowadzeniu podstawowej działalności, która – jeżeli przynosi odpowiednie korzyści – zwiększa szansę nie tylko na jego przetrwanie, lecz także na rozwój.

2. Metoda badania

W badaniu wykorzystano dane za okres 2018–2022 zgromadzone w ramach Farm Accountancy Data Network (FADN), czyli Sieci Danych Rachunkowych Gospodarstw Rolnych¹, dotyczące niemieckich, duńskich, francuskich, holenderskich, polskich i rumuńskich gospodarstw rolnych. Wybrano kraje zarówno starej UE (te, które były

¹ Dostępne w FADN Public Database: <https://agridata.ec.europa.eu/extensions/FADNPublicDatabase/FADNPublicDatabase.html>.

jej członkami przed rozszerzeniem w 2004 r.), jak i nowej UE (te, które przystąpiły do niej w 2004 r. lub później), aby ukazać zróżnicowanie unijnego rolnictwa, a konkretnie – udziału rolnictwa w PKB i stopnia intensywności produkcji. Dania, Holandia, Niemcy i Francja reprezentowały kraje o rozwiniętym rolnictwie, z gospodarstwami dużymi i silnymi ekonomicznie, cechującymi się bardzo wysokim stopniem intensywności produkcji i stosującymi nowoczesną technologię. Ponadto, jak wskazuje Płonka (2021), te ostatnie dwa kraje są głównymi producentami rolnymi we Wspólnocie, od wielu lat funkcjonującymi na unijnym rynku i korzystającymi z mechanizmów WPR. Z kolei Polska i Rumunia reprezentowały kraje słabiej rozwinięte.

W badaniu wyodrębniono grupy gospodarstw na podstawie siły (wielkości) ekonomicznej – według wartości produkcji standardowej – ponieważ to kryterium pozwala ukazać różnice w tworzeniu dochodu. Zgodnie z metodyką FADN wyróżniono następujące grupy (Pawłowska-Tyszko i in., 2023):

- bardzo małe – 2–8 tys. euro;
- małe – 8–25 tys. euro;
- średnio małe – 25–50 tys. euro;
- średnio duże – 50–100 tys. euro;
- duże – 100–500 tys. euro;
- bardzo duże – 500 tys. euro i więcej.

Podstawą analizy była wartość dochodu osiąganego z rodzinnego gospodarstwa rolnego (zmienna SE420), który zgodnie z metodyką stosowaną w FADN oblicza się jako sumę wartości dodanej netto (zmienna SE415) i salda dopłat do działalności inwestycyjnej (zmienna SE405) pomniejszonej o opłaty czynników zewnętrznych (zmienna SE365).

Z uwagi na cel badania omawianego w artykule dokonano modyfikacji sposobu obliczania dochodu. Mianowicie wyodrębniono stricte produkcyjną działalność rolniczą i działalność, która jej towarzyszy, obejmującą dopłaty bezpośrednie (saldo dopłat – zmienna SE600; z powodu niecyklicznego charakteru uznano je za pozostałą działalność operacyjną) oraz dopłaty do działalności inwestycyjnej (zmienna SE405, którą można uznać za dochód o charakterze niecyklicznym, ale i nieoperacyjnym). Uwzględniając ten podział, dochód osiągany z rodzinnego gospodarstwa rolnego obliczono według formuły²:

$$DGR = DZ_R + D_Op + D_In, \quad (1)$$

² Należy podkreślić, że zaproponowana formuła nie zmieniała wartości dochodu z gospodarstwa rodzinnego, który jest podawany jako zmienna SE420, pozwoliła natomiast wyodrębnić kluczowe elementy kształtujące ekonomiczny efekt prowadzenia gospodarstwa.

gdzie:

DGR – dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego,

DZ_R – dochód z produkcyjnej działalności rolniczej,

D_Op – dochód z dopłat o charakterze operacyjnym,

D_In – dochód z dopłat do działalności inwestycyjnej.

Salda dopłat zarówno o charakterze operacyjnym, jak i do działalności inwestycyjnej to zmienne, których wartość występuje w bazie FADN, natomiast nie ujęto tam kategorii dochodu z produkcyjnej działalności rolniczej. Do jego obliczenia zaproponowano formułę uwzględniającą wzajemne powiązania produkcji i kosztów całkowitych produkcyjnej działalności gospodarstwa. Ogólna postać równania jest następująca:

$$DZ_R = WDN - SDO - KCz, \quad (2)$$

gdzie:

WDN – wartość dodana netto,

SDO – saldo dopłat o charakterze operacyjnym,

KCz – koszty czynników zewnętrznych (obejmujące opłatę pracy najemnej, czynsze i odsetki³).

Ocenę możliwości kontynuowania działalności rolniczej przeprowadzono na podstawie udziału dochodu z produkcyjnej działalności rolnej w dochodzie z rodzinnego gospodarstwa rolnego. Gdy spełniona jest nierówność:

$$\frac{DZ_R}{DGR} \geq 60\%, \quad (3)$$

gospodarstwo ma szansę na kontynuowanie działalności rolniczej na poziomie umożliwiającym spełnienie jego podstawowych funkcji. Należy podkreślić, że nie oceniano wartości dochodu osiąganego z gospodarstwa rolnego z perspektywy zaspokojenia potrzeb rodziny.

3. Charakterystyka badanych grup gospodarstw

W tabl. 1 zestawiono dane charakteryzujące grupy gospodarstw według wielkości ekonomicznej, czyli wyposażenia w ziemię, pracę i kapitał.

³ W tym przypadku mogą nasuwać się wątpliwości dotyczące tego, że odsetki są raczej kosztem finansowym i nie powinno się ich ujmować w działalności operacyjnej. Z uwagi na to, że finansowanie dotyczy głównie aktywów operacyjnych, które służą do prowadzenia gospodarstwa rolnego, uznano jednak, że takie podejście nie będzie naruszeniem, które może znacząco zniekształcać wynik. Dodatkowym argumentem przemawiającym za uznaniem takiego postępowania za słuszne jest to, że nie ma oddzielnych informacji o odsetkach od kredytów długoterminowych (inwestycyjnych) i krótkoterminowych (operacyjnych).

Tabl. 1. Wyposażenie w ziemię, pracę^a i kapitał w badanych grupach gospodarstw w 2022 r.

Gospodarstwa	DE	DK	FR	NL	PL	RO
Ziemia w ha						
Bardzo małe	.	.	.	.	8,0	4,7
Małe	.	18,5	6,6	.	13,3	12,2
Średnio małe	37,3	34,5	38,0	15,5	23,8	34,0
Średnio duże	48,1	63,0	59,5	21,0	38,8	78,0
Duże	90,1	162,0	114,0	37,0	83,0	285,0
Bardzo duże	336,0	292,0	130,0	57,0	412,0	1208,0
Praca w AWU/gospodarstwo						
Bardzo małe	.	.	.	.	1,06	1,18
Małe	.	0,50	1,10	.	1,38	1,40
Średnio małe	1,02	0,56	1,16	1,30	1,70	1,75
Średnio duże	1,26	0,88	1,33	1,28	2,02	2,25
Duże	2,04	1,75	2,07	2,13	2,75	4,15
Bardzo duże	7,00	5,83	5,30	6,08	13,80	15,50
Kapitał w tys. euro/gospodarstwo						
Bardzo małe	.	.	.	.	98	35
Małe	.	1010	80	.	150	51
Średnio małe	462	1280	180	1360	251	95
Średnio duże	617	1470	275	1650	408	177
Duże	1065	3537	590	2950	780	650
Bardzo duże	2947	7150	1600	6100	2900	3300

a Zgodnie z zasadami FADN zasoby pracy to całkowite nakłady pracy ludzkiej w ramach działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego, wyrażane za pomocą jednostek przeliczeniowych pracy (Annual Work Unit – AWU), czyli osób zatrudnionych na pełny etat, dla których roczny wymiar czasu pracy wynosi 2120 godzin.

Uwaga. DE – Niemcy, DK – Dania, FR – Francja, NL – Holandia, PL – Polska, RO – Rumunia.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z FADN Public Database.

W wyodrębnionych grupach znalazły się gospodarstwa o podobnej powierzchni. Wyjątkiem były holenderskie gospodarstwa. W przypadku gospodarstw średnio małych ich powierzchnia w Holandii była 1,5 raza mniejsza niż w Polsce i ponad 2 razy mniejsza niż w pozostałych krajach. W grupach gospodarstw o większej sile ekonomicznej ta różnica jeszcze się zwiększała. W przypadku gospodarstw bardzo dużych ich powierzchnia w Holandii była ponad 2 razy mniejsza niż we Francji, ponad 5 razy mniejsza niż w Danii i Niemczech, 7 razy mniejsza niż w Polsce i 21 razy mniejsza niż w Rumunii. Holenderscy rolnicy, gospodarując na relatywnie małej powierzchni, osiągnęli znacznie wyższe wartości produkcji standardowej, co świadczy o wysokiej wydajności produkcyjnej tych gospodarstw.

Sytuacja gospodarstw kilkuhektarowych była zupełnie inna w Polsce i Rumunii niż w krajach wysoko rozwiniętych, przy czym warto odnotować, że rumuńscy rolnicy gospodarują na prawie dwukrotnie mniejszej powierzchni niż polscy. Na przykład francuskie gospodarstwa o powierzchni 6 ha zostały zaliczone do grupy małych, a nie bardzo małych, ponieważ są znacznie wydajniejsze produkcyjnie.

Analiza wyposażenia w czynniki pracy prowadzi do wniosku, że poziom AWU zarówno w poszczególnych krajach, jak i w wydzielonych grupach był podobny. Natomiast po przeliczeniu tych wielkości na 100 ha użytków rolnych (UR) zaznaczyły się dość duże różnice w grupach i między krajami. Najwięcej jednostek przeliczeniowych odnotowano w gospodarstwach bardzo małych w Polsce i Rumunii – odpowiednio 13,25 AWU i 25,10 AWU. Oznacza to, że dla osób prowadzących takie gospodarstwa są one głównie miejscem zamieszkania i dodatkowym źródłem dochodu. Stanowi to potwierdzenie bardzo niskiej wydajności (szczególnie pracy). W gospodarstwach małych odbywa się produkcja rolna, ale na niewielką skalę (mała wartość produkcji standardowej).

Zasadniczo liczba osób pracujących w gospodarstwie zmniejsza się wraz ze wzrostem jego powierzchni (podobne wnioski wyciągnęli Sadowski i in., 2013), chociaż są wyjątki. Analiza wykazała, że w grupie gospodarstw średnio małych najwyższy poziom zatrudnienia występował w Holandii (8,39 AWU/100 ha UR), a najniższy – w Danii (1,62 AWU/100 ha UR). W Polsce kształtował się na poziomie 5,15 AWU/100 ha. W grupie gospodarstw bardzo dużych najniższy poziom zatrudnienia zaobserwowano w Rumunii (1,28 AWU/100 ha UR), a najwyższy – Holandii (ok. 11 AWU/100 ha UR). Taki wynik zaskakuje, ponieważ uznaje się, że w produkcji rolnej w Holandii jest bardzo wydajna, a gospodarstwa mają bardzo dobre wyposażenie techniczne (Sadowski i in., 2013). W Polsce w gospodarstwach bardzo dużych pracowało 3,28 AWU/100 ha UR, co świadczy o niewielkiej intensywności organizacyjnej tych gospodarstw.

Zróznicowanie zasobów ziemi i pracy wiąże się z intensywnością organizacyjną gospodarstwa i wartością kapitału. Dane zamieszczone w tabl. 1 wskazują, że wraz ze wzrostem siły ekonomicznej gospodarstwa zwiększała się wartość dostępnych zasobów majątkowych rolników. Największymi dysponowali rolnicy prowadzący gospodarstwa bardzo duże w Danii i Holandii. Można sądzić, że w tych krajach realizuje się intensywny model produkcji rolnej (możliwe, że najmniej przyjazny dla środowiska naturalnego). Wartość kapitału w przeliczeniu na 1 ha stanowiła tam odpowiednio 24 tys. euro i 107 tys. euro. Na drugim biegunie znajdowali się bardzo słabo wyposażeni polscy rolnicy (na 1 ha przypadął kapitał w wysokości 7 tys. euro). Nominalnie duże rumuńskie gospodarstwa wykazały wyższą wartość zasobów majątkowych w porównaniu z Polską, ale w przeliczeniu na 1 ha wyniosła ona ok. 2,7 tys. euro. Potencjał techniczny krajów starej i nowej UE dzieliła zatem przepaść.

Warto również zwrócić uwagę, że niemiecki rolnik z gospodarstwa bardzo dużego dysponował przeciętnie niespełna 9 tys. euro kapitału, a francuski – ponad 12 tys. euro. Polski rolnik z gospodarstwa bardzo małego posiadał aktywa w kwocie 12,25 tys. euro na 1 ha, a rumuński – ok. 8 tys. euro na 1 ha, a zatem dysponowali oni relatywnie lepszym zapleczem. Można sądzić, że problemem jest w tym wypadku nieadekwatne wyposażenie gospodarstw czy nawet – w gospodarstwach bardzo małych – przein-

westowanie. Nie byłby to jednak wniosek w pełni słuszny, ponieważ główną składową majątku stanowi wartość ziemi (w Polsce – ok. 60%). Nie zmienia to faktu, że potencjał wytwórczy jest niewielki, a głównym środkiem produkcji są użytki rolne.

Stopień wykorzystania potencjału rolniczego można przeanalizować na podstawie wartości produkcji i dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego (tabl. 2).

Tabl. 2. Średnie wartości produkcji, wsparcia budżetowego i dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego na 1 ha UR w latach 2018–2022

Kraje	Bardzo małe	Małe	Średnio małe	Średnio duże	Duże	Bardzo duże
	w euro					
Produkcja (zmienna SE131)						
DE	.	.	1726	2017	3293	3743
DK	.	3450	2687	2203	2620	6594
FR	.	3615	1373	1454	2225	6314
NL	.	.	5562	5853	9540	25 948
PL	902	1215	1556	1989	2554	4593
RO	1634	1565	1405	1182	1015	1190
Dopłaty bezpośrednie (zmienna SE605)						
DE	.	.	482	456	428	393
DK	.	360	399	385	358	376
FR	.	1965	432	400	337	352
NL	.	.	567	533	502	719
PL	314	352	366	352	298	245
RO	199	255	295	267	220	221
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego (zmienna SE420)						
DE	.	.	452	500	730	394
DK	.	-1084	193	236	514	932
FR	.	2586	345	357	503	1212
NL	.	.	288	790	1776	4424
PL	269	511	713	907	964	730
RO	415	605	637	564	493	498

Uwaga. Jak przy tabl. 1.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z FADN Public Database.

Analiza przeciętnej produktywności z okresu 2018–2022 według grup wielkości ekonomicznej i krajów prowadzi do jednoznacznego wniosku, że najwyższy jej poziom występował w Holandii. Rolnicy prowadzący gospodarstwa bardzo duże osiągnęli w tym kraju około cztery razy wyższą produktywność z 1 ha ziemi niż we Francji i w Danii, a pięć razy wyższą niż w Polsce. W przypadku bardzo dużych niemieckich gospodarstw te różnice oscylowały na poziomie przewyższającym siedmiokrotność (w latach 2020–2021 niemieccy rolnicy osiągnęli dziesięciokrotnie mniejsze dochody z 1 ha UR niż holenderscy, ale był to okres pandemii COVID-19, co mogło mieć przełożenie na osiągnięte efekty).

Należy też zauważyć, że polskie gospodarstwa rodzinne wykazywały podobne wartości produkcji jak gospodarstwa niemieckie, duńskie i francuskie. To podobieństwo nie dotyczy jednak grupy gospodarstw bardzo dużych, w których produkcja polskich rolników była ok. 1,5 raza mniejsza niż w Danii i we Francji. Rumuńskie gospodarstwa charakteryzowała najmniejsza produktywność z 1 ha ziemi. Wyjątkiem były gospodarstwa bardzo małe, w których osiągnano znacznie wyższe wartości produkcji niż w Polsce, i małe (również różnica na niekorzyść Polski, ale nie tak wyraźna jak w przypadku gospodarstw bardzo małych).

Dane dotyczące wartości dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego pokazują, że w analizowanym okresie wielkość produkcji nie przekładała się na efektywność ekonomiczną. Oceniając dane zamieszczone w tabl. 2, należy stwierdzić, że najefektywniejszą grupą gospodarstw okazały się francuskie gospodarstwa małe. Jest to w głównej mierze efekt dotacji unijnych, kilkakrotnie wyższych niż w innych krajach. Wykazana wartość produkcji (bardzo wysoka w porównaniu z silniejszymi ekonomicznie grupami gospodarstw we Francji) przyniosła nadwyżkę nad kosztami, co spowodowało, że produkcja rolna była rentowna. Podobną sytuację zaobserwowano w gospodarstwach dużych i bardzo dużych, a pozostałe, słabsze ekonomicznie gospodarstwa uzyskiwały dochód jedynie dzięki dopłatom o charakterze operacyjnym (dochód okazał się niższy niż wartość dopłat).

W Holandii gospodarstwa średnie nie były w stanie wypracować dochodu z podstawowej działalności rolniczej; udawało się to jedynie gospodarstwom dużym i bardzo dużym. Co ważne, w tych grupach koszty działalności rolniczej pochłonęły niemal 90% wartości produkcji. Podobnie było w Polsce i Rumunii, a w Danii wskaźnik ten wyniósł ponad 92% w przypadku gospodarstw bardzo dużych. Przedstawione dane potwierdzają, że rolnicy borykają się z problemami finansowymi, prawdopodobnie spowodowanymi, przy intensywnym rolnictwie, brakiem możliwości zwiększenia wydajności roślin i zwierząt, ale także wysokimi kosztami nośników energii.

Polscy rolnicy prowadzący gospodarstwa bardzo małe i małe wykazali dochód z działalności dzięki uzyskaniu dopłat operacyjnych. Rumuńscy rolnicy byli w stanie wypracować dochód (nie wiadomo jednak, czy wystarczający, aby utrzymać rodzinę) z działalności polegającej na prowadzeniu gospodarstwa o przeciętnej powierzchni 4,5 ha (zob. tabl. 1). Rumuńscy rolnicy radzili sobie lepiej niż polscy także w przypadku gospodarstw małych. Być może wynikało to z odpowiedniego wykorzystania ziemi lub specyfiki działalności rolniczej.

Z rozpatrywanych danych wynika, że w Niemczech i Polsce w gospodarstwach bardzo dużych występuje problem ze zwiększeniem efektywności (maleje dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego). Może to oznaczać, że działalność rolnicza na

większą skalę nie prowadzi w tych krajach do lepszego wykorzystania zasobów. Takiego problemu nie wykazywali rolnicy w Danii i Holandii.

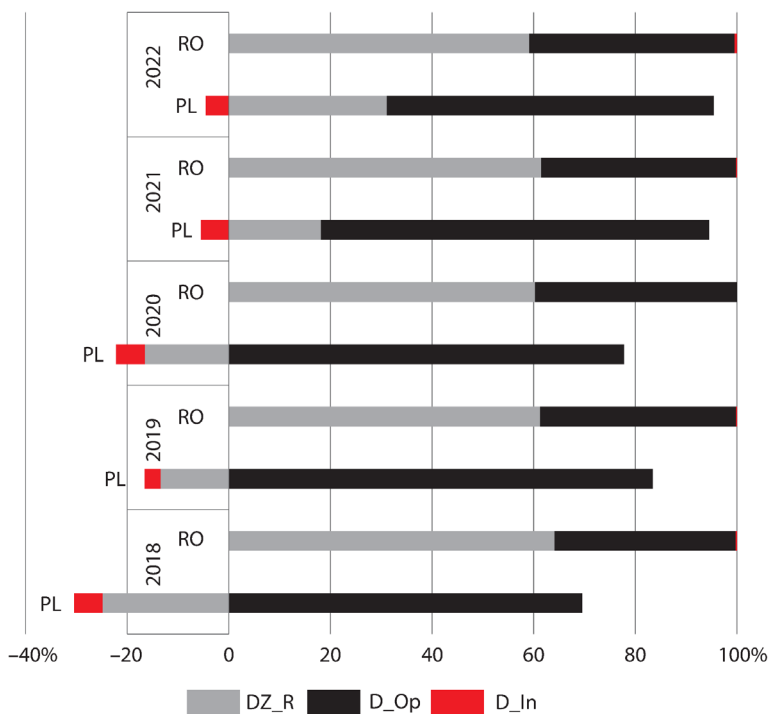
Ważnym aspektem prowadzenia gospodarstwa rolnego jest możliwość skorzystania z dopłat o różnym charakterze. Jak wynika z danych zamieszczonych w tabl. 2, w analizowanym okresie największe wsparcie we wszystkich grupach gospodarstw otrzymywali rolnicy z Holandii, a najmniejsze – z Rumunii, która wstąpiła do UE w 2007 r. W pierwszym przypadku wartość dopłat w analizowanym okresie kształtowała się w przedziale od 502 euro do 719 euro na 1 ha, a w drugim – od 199 euro do 295 euro na 1 ha. Te rozbieżności pokazują, jak różnie na wspólnym rynku traktowani są jego uczestnicy.

Można uznać za słuszne wspieranie największych producentów, ponieważ ponoszą oni konsekwencje rezygnacji z części rynku. Z danych wynika jednak, że gospodarstwa o największej sile ekonomicznej – z wyjątkiem Francji, Danii i Holandii – otrzymują relatywnie niższe dopłaty. Poza tym kraje słabiej rozwinięte, które później wstąpiły do UE, korzystają z dopłat o ok. 33% niższych niż kraje bardziej rozwinięte. Z jednej strony jest to uzasadnione warunkami prowadzenia działalności rolniczej, ponieważ trudniejsze warunki gospodarowania wymagają wyższej rekompensaty. Z drugiej strony należałoby ograniczyć wsparcie dla tych członków UE, którzy nadmiernie eksploatują środowisko przyrodnicze poprzez bardzo intensywną produkcję (np. stosując wysokie dawki nawozów mineralnych). Wysoka efektywność jest skutkiem wysokiej produktywności, a ta – intensywności lub koncentracji produkcji, co nie służy ochronie gruntów i wód gruntowych. Prawdopodobnie z tego powodu zaczęto wprowadzać dopłaty za stosowanie ekoschematów, a także rozwiązań polegających na odłogowaniu części gruntów w ramach Europejskiego Zielonego Ładu. Należy zauważyć, że są to kolejne działania zmierzające do uzależnienia działalności rolniczej od wsparcia budżetowego.

4. Wyniki badania

W okresie 2018–2022 gospodarstwa bardzo małe, czyli najsłabsze ekonomicznie, funkcjonowały jedynie w Polsce i Rumunii. Na wyk. 1 zaprezentowano dane dotyczące kształtowania się dochodu uzyskiwanego z rodzinnego gospodarstwa rolnego w tej grupie gospodarstw.

Wykr. 1. Struktura dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego w grupie gospodarstw bardzo małych

Uwaga. Jak przy tabl. 1.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z FADN Public Database.

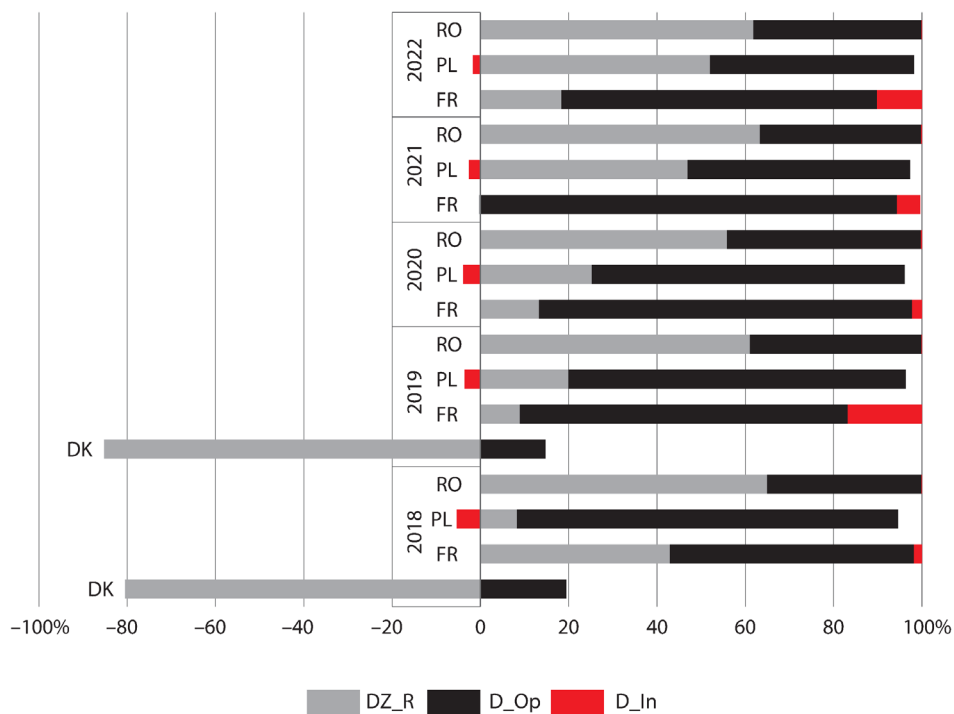
Z danych przedstawionych na wykr. 1 wynika, że struktura dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego w grupie gospodarstw najsłabszych ekonomicznie w Polsce i Rumunii była odmienna. We wszystkich analizowanych latach głównym źródłem dochodu rumuńskich rolników była produkcyjna działalność rolnicza, której udział oscylował wokół 59–64%. Najniższy udział dopłat odnotowano w 2018 r.; w następnych latach był wyższy. Należy jednak zwrócić uwagę, że zmiany nie były gwałtowne i wynikały ze zmniejszenia wartości dochodu, co wskazuje na pogarszanie się warunków gospodarowania i niekorzystne relacje kosztów do wartości produkcji. Być może był to efekt wybuchu wojny w Ukrainie w 2022 r. i związanego z tym drastycznego wzrostu kosztów energii. Warto zauważyć, że rumuńscy rolnicy nie wykazywali dopłat do działalności inwestycyjnej, co sugeruje, że nie dokonywali zakupów środków trwałych. Było to prawdopodobnie spowodowane brakiem wkładu własnego (dotacja to zwrot części nakładów ponoszonych na inwestycje).

Wyniki wykazywane przez polskich rolników prezentują się inaczej. Do 2020 r. głównym źródłem dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego były dopłaty o charakterze operacyjnym, ponieważ produkcyjna działalność rolnicza przynosiła straty (pochłaniała od 18% do 25% dochodu). Od 2021 r. polscy rolnicy osiągnęli nadwyżkę produkcji nad kosztami: stanowiła ona wtedy ok. 20% dochodu, a w 2022 r. – 30%. Odbywało się to kosztem udziału dopłat o charakterze operacyjnym; w tym zakresie zanotowano spadek z 80% w 2021 r. do 65% w 2022 r. Trudno jednoznacznie wskazać przyczyny tej sytuacji, ponieważ był to okres wysokiej inflacji, która wpłynęła na wartość produkcji. Poza tym dochodziło do rezygnacji z ponoszenia kosztów produkcji lub ich znaczącego ograniczenia. Co istotne, rolnicy z tej grupy podejmowali działania inwestycyjne, ale otrzymane przez nich dotacje nie powiększyły wartości dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego. Prawdopodobna przyczyna tego stanu rzeczy leży w polskim systemie podatkowym. Większość rolników prowadzących bardzo małe gospodarstwa nie jest płatnikiem VAT, co może oznaczać problemy z odzyskaniem podatku zawartego w fakturach zakupowych.

Gospodarstwa małe funkcjonowały we Francji, w Danii (do 2020 r.), Polsce i Rumunii. Na wyk. 2 (s. 72) dotyczące ich dane zaprezentowano z pominięciem duńskich gospodarstw. W latach 2018–2019 ok. 80% dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego uzyskiwanego przez gospodarstwa małe w Danii pochłonęła strata z produkcyjnej działalności rolniczej, a ich dochód był wynikiem wsparcia państwa w postaci dopłat o charakterze operacyjnym. Trudno stwierdzić, czy po 2020 r. duńscy rolnicy poprawili swoją sytuację ekonomiczną i trafili do wyższej grupy, czy też zakończyli działalność.

Dane przedstawione na wyk. 2 wskazują, że najbardziej stabilną strukturę dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego wykazywały rumuńskie gospodarstwa małe. Udział produkcyjnej działalności rolniczej kształtował się tam na poziomie 60–64%, a dopłaty o charakterze operacyjnym i do działalności inwestycyjnej miały zdecydowanie mniejszy udział w kształtowaniu się dochodu. Różnica w stosunku do grupy najsłabszych ekonomicznie rumuńskich gospodarstw polega na tym, że zaczął być widoczny wpływ dopłat (choć znikomy – ok. 1%) do działalności inwestycyjnej. Wskazuje to na podejmowanie w tych gospodarstwach działań inwestycyjnych z wykorzystaniem wsparcia budżetowego.

Wykr. 2. Struktura dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego w grupie gospodarstw małych

Uwaga. Jak przy tabl. 1.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z FADN Public Database.

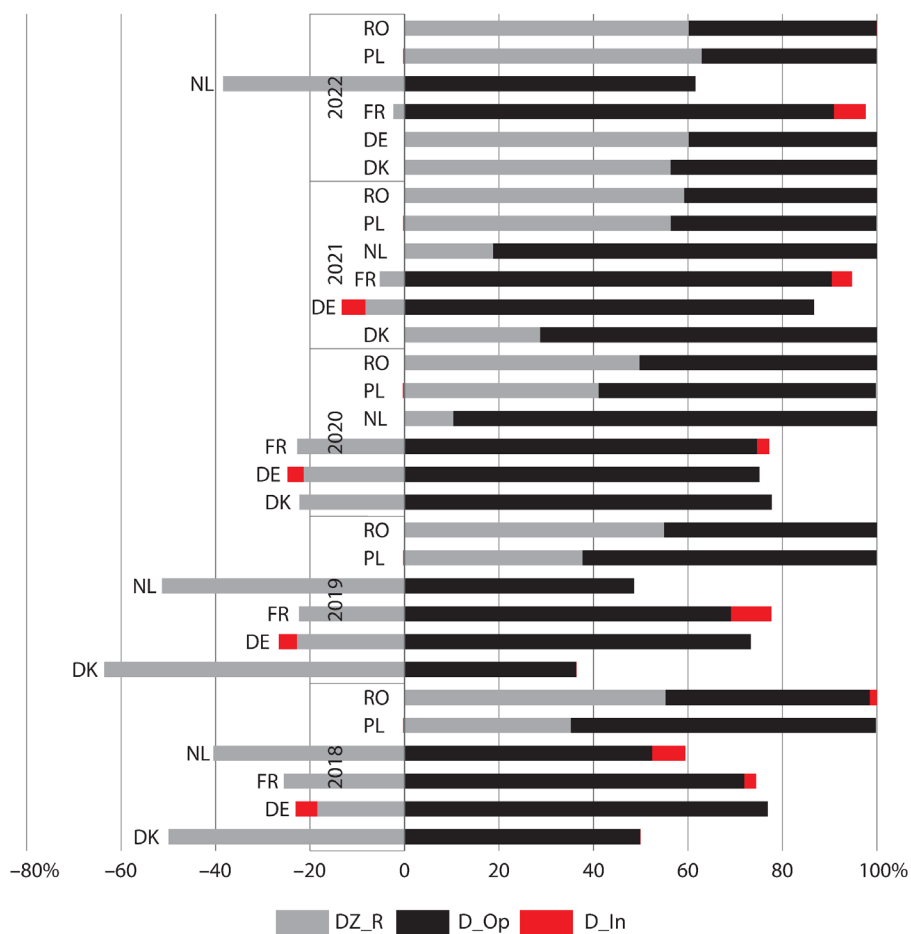
Źródła dochodu we francuskich i w polskich gospodarstwach się zmieniały, przy czym proces tworzenia dochodu w każdym z tych krajów przebiegał odmiennie. Do 2021 r. we francuskich gospodarstwach zmniejszał się udział produkcyjnej działalności rolniczej (z 40% do 0%), a w Polsce było odwrotnie – w całym analizowanym okresie zwiększył się on z 6% do 50%. Należy zauważyć, że w 2021 r. dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego osiągnęli we Francji był wynikiem dopłat zarówno o charakterze operacyjnym, jak i inwestycyjnym. Być może było to następstwem pandemii COVID-19, ponieważ na skutek zamykania przedsiębiorstw i pogarszania się sytuacji na rynku konsumenci ograniczali zakupy. Już w 2022 r. francuscy rolnicy zaczęli wykazywać, że ok. 20% dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego wytwarzano dzięki produkcyjnej działalności rolniczej. Należy stwierdzić, że nie jest to wynik korzystny z perspektywy realizacji klasycznej funkcji gospodarstwa.

Jeśli chodzi o polskie gospodarstwa, to – mimo że co roku odnotowywano zwiększanie się udziału produkcyjnej działalności rolniczej w dochodzie z gospodarstwa rodzinnego – jego poziom nadal nie był zadowalający. Warto także zauważyć, że co

prawda rolnicy dokonywali inwestycji, ale saldo pozyskanych na ten cel dotacji nie było korzystne dla ich dochodu. Przyczyną, tak jak w przypadku gospodarstw bardzo małych, okazał się brak możliwości zwrotu VAT. Oprócz tego otrzymane wsparcie nie pokrywało wydatków inwestycyjnych, choć nie w skali wyraźnie wpływającej na strukturę dochodu (od 8% do 2%). Rolnicy prowadzący gospodarstwa o słabej sile ekonomicznej, ze względu na niekorzystne warunki prowadzenia działalności, mogli mieć trudności z osiągnięciem dochodu z produkcyjnej działalności rolniczej.

Gospodarstwa średnie małe występowały we wszystkich krajach, także tych uznawanych za wyżej rozwinięte. Na wyk. 3 zobrazowano, jak wyglądała ich sytuacja.

Wykr. 3. Struktura dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego w grupie gospodarstw średnio małych

Uwaga. Jak przy tabl. 1.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z FADN Public Database.

Oceniając strukturę dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego osiąganego przez gospodarstwa średnio małe, należy stwierdzić, że dominowały w niej źródła pozarolnicze. Sytuacja kształtowała się różnie w kolejnych latach i poszczególnych krajach. Można rozróżnić trzy przypadki. Pierwszy obejmuje Niemcy i Francję, gdzie przez cały badany okres rolnicy ponosili stratę z produkcyjnej działalności rolniczej, co oznacza, że jedynym źródłem ich dochodu było wsparcie budżetowe. Drugi obejmuje Polskę i Rumunię, gdzie przez cały badany okres gospodarstwa wykazywały dochód z podstawowej działalności rolniczej. Trzeci przypadek dotyczy Danii i Holandii, w których struktura dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego w kolejnych latach kształtowała się inaczej.

Niemieccy i francuscy rolnicy uzyskiwali dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego z podobnych źródeł, a w analizowanym okresie wykazywali stratę (z wyjątkiem 2022 r. w Niemczech), która pochłaniała ok. 20% (do 2020 r.) i ok. 10% (w 2021 r.) dochodu uzyskiwanego z rodzinnego gospodarstwa rolnego. W 2022 r. we francuskich gospodarstwach nastąpiła dalsza redukcja straty – do poziomu 2%. W Niemczech odnotowano zdecydowaną poprawę, ponieważ udział działalności produkcyjnej w wartości dochodu uzyskiwanego z rodzinnego gospodarstwa rolnego osiągnął poziom 50%. Wyniki te pokazują, że jedynym źródłem dochodu francuskich rolników była pomoc państwa, co jest niekorzystne z perspektywy zasadności prowadzenia gospodarstwa rolnego. Sytuację dochodową rolników we Francji poprawiały dodatkowo dopłaty o charakterze inwestycyjnym. Tak silne uzależnienie francuskich i niemieckich rolników od zewnętrznych źródeł dochodu może w przyszłości prowadzić do rezygnacji z produkcyjnej działalności rolniczej jako nierentownej.

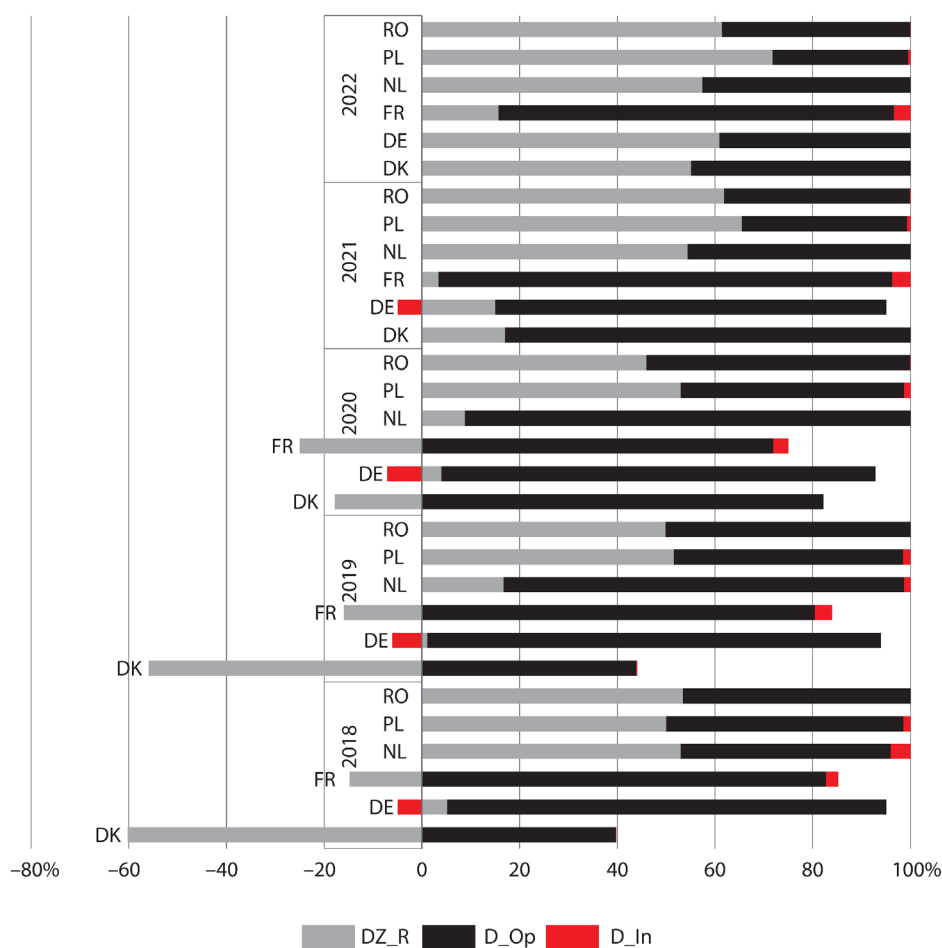
Do 2020 r. sytuacja duńskich i holenderskich gospodarstw wyglądała bardzo podobnie – tamtejsi rolnicy tracili dochody z rodzinnego gospodarstwa wskutek strat z podstawowej działalności rolniczej (od 50% do 62% w przypadku duńskich gospodarstw i od 40% do 50% w przypadku holenderskich gospodarstw). Straty te były rekompensowane dopłatami, głównie o charakterze operacyjnym (w Holandii w 2018 r. – do działalności inwestycyjnej). Od 2020 r. sytuacja zaczęła się zmieniać. Co prawda w tym roku duńskie gospodarstwa wykazały jeszcze straty z podstawowej działalności rolniczej (ok. 20%), ale od 2021 r. odnotowywały zyski, a ich udział w tworzeniu dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego zaczął się zwiększać – do 50% w 2022 r. Holenderscy rolnicy osiągnęli nadwyżki z produkcyjnej działalności rolniczej, które w 2020 r. stanowiły 10%, a w 2021 r. – 18% wartości dochodu. W 2022 r. w Holandii odnotowano ubytek dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego, spowodowany niemal 40-procentową stratą z podstawowej działalności rolniczej, co być może było następstwem wybuchu wojny w Ukrainie i drastycznego wzrostu cen nośników energii. Omówiony trend wskazuje na ubożenie tej grupy rolników.

W Polsce struktura dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego zmieniała się w analizowanym okresie. Do 2020 r. dominującym źródłem dochodu były dopłaty o charakterze operacyjnym, których udział wynosił ok. 60%. Od 2021 r. wartość tego typu dotacji oscylowała wokół 40% wartości dochodu (z tendencją spadkową w 2022 r.). Prawdopodobne przyczyny tej zmiany to wzrost inflacji i cen produktów rolnych. W Rumunii nie obserwowano zmian w strukturze dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego. Wyniki analizy wskazują, że na jego kształtowanie się w podobnych proporcjach wpływały produkcyjna działalność rolnicza i dopłaty, głównie

o charakterze operacyjnym. W sytuacji ograniczenia unijnego wsparcia polscy i rumuńscy rolnicy są w stanie osiągać dochody z prowadzenia produkcyjnej działalności rolniczej, co świadczy o większej odporności na zmiany, np. dotyczące wysokości dopłat lub mechanizmów ich przyznawania. Może się to okazać szczególnie ważne, gdy w ramach WPR zostanie wprowadzony mechanizm warunkowości lub nowych ekoschematów. Uzależnienie wysokości wsparcia od spełnienia dodatkowych wymagań może spowodować, że otrzymywane środki będą mniejsze.

Dane dotyczące gospodarstw średnio dużych przedstawiono na wyk. 4.

Wykr. 4. Struktura dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego w grupie gospodarstw średnio dużych

Uwaga. Jak przy tabl. 1.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z FADN Public Database.

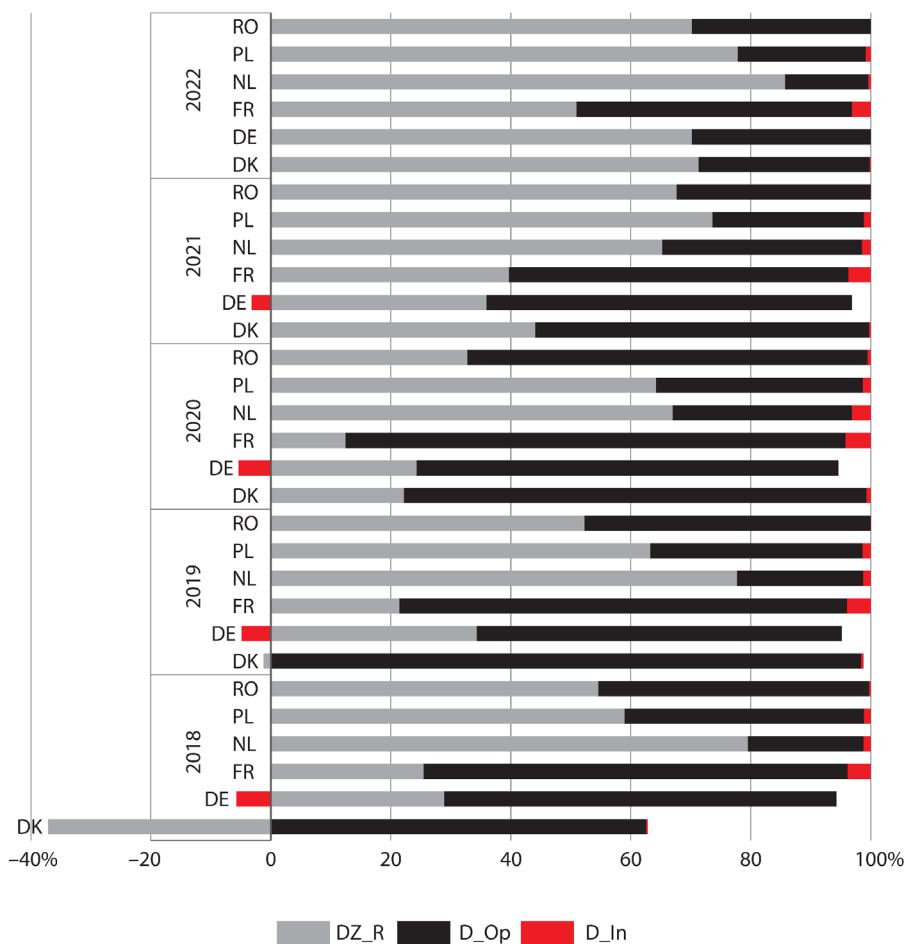
W całym analizowanym okresie gospodarstwa średnio duże w Holandii, Polsce i Rumunii wykazywały dochody z produkcyjnej działalności rolniczej. W pozostałych krajach sytuacja była zróżnicowana. Na podstawie danych przedstawionych na wyk. 4 można stwierdzić, że w Danii i we Francji do wybuchu pandemii COVID-19 dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego zmniejszał się z powodu straty poniesionej z produkcyjnej działalności rolniczej. W przypadku francuskich rolników ubytek dochodu z tego tytułu pogłębiał się w latach 2018–2020: od –15% do –24%. Od 2021 r. udawało się wypracować dochód z produkcyjnej działalności rolniczej (w 2021 r. 5% wartości dochodu, w 2022 r. – blisko 20%). W Danii ujemny wpływ produkcyjnej działalności rolniczej na wartość dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego został ograniczony z poziomu –60% w 2018 r. do –18% w 2020 r. Od 2021 r. następowało powolne odbudowywanie roli produkcyjnej działalności rolniczej w tworzeniu dochodu (wzrost z 20% w 2021 r. do niemal 60% w 2022 r.).

Niemieccy rolnicy opierali swój dochód głównie na dopłatach (udział produkcyjnej działalności rolniczej kształtował się na poziomie od 5% do prawie 17%). W 2022 r. nastąpiła znacząca poprawa sytuacji w gospodarstwach, a udział produkcyjnej działalności rolniczej osiągnął 60%. Rolnicy z Niemiec tracili też dochód z tytułu dopłat do działalności inwestycyjnej (prawdopodobnie miało to związek z transformacją energetyczną i wyzwaniem klimatycznymi). Wyniki analizy potwierdzają, że jest to kolejna grupa rolników – obok francuskich – bardzo uzależniona od pomocy państwa, chociaż wyniki dotyczące 2022 r. nieco zmieniają postrzeganie ich sytuacji.

Struktura dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego w Holandii, Polsce i Rumunii wyglądała podobnie, z wyjątkiem lat 2019 i 2020, kiedy produkcyjna działalność rolnicza w niewielkim stopniu kształtowała dochody rolników w Holandii (odpowiednio 18% i 8%). W tych latach głównym źródłem dochodu rodzin rolniczych było wsparcie państwa, przede wszystkim dopłaty o charakterze operacyjnym. W pozostałym okresie dochody rolników były kształtowane w większym stopniu (ok. 50%) przez produkcyjną działalność rolniczą.

Jedynie w Rumunii i Polsce udział dochodów z produkcyjnej działalności rolniczej w gospodarstwach średnio dużych był w całym analizowanym okresie znaczny (50% w latach 2018–2020) lub dominujący (powyżej 60% w ostatnich dwóch latach). Należy podkreślić, że polscy rolnicy byli mniej uzależnieni od zewnętrznego wsparcia. Można zatem stwierdzić, że w ich przypadku występowała potencjalnie większa odporność finansowa na niekorzystne zmiany w zakresie dotowania rolnictwa.

Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego uzyskiwany przez rolników prowadzących gospodarstwa duże kształtował się odmiennie niż w grupach słabszych ekonomicznie, co przedstawiono na wyk. 5.

Wykr. 5. Struktura dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego w grupie gospodarstw dużych

Uwaga. Jak przy tabl. 1.

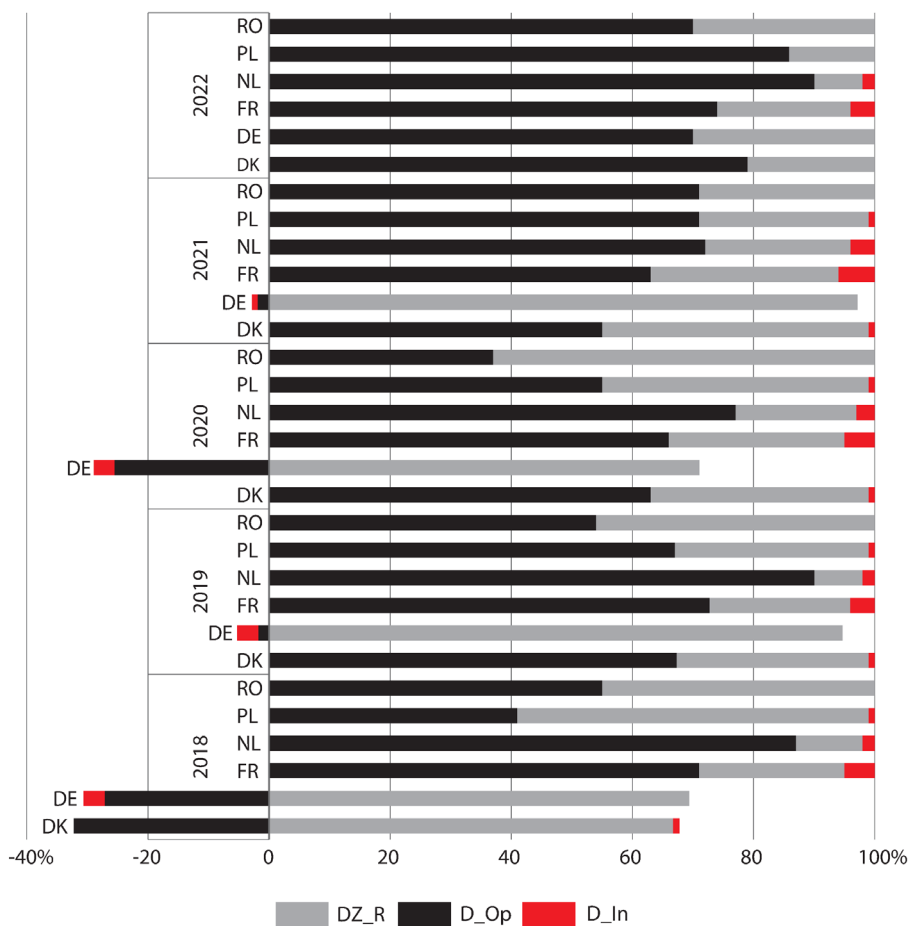
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z FADN Public Database.

Jak wynika z wykr. 5, jedynym krajem, w którym rolnicy ponieśli stratę z produkcyjnej działalności rolniczej, była Dania. Doszło do tego w latach 2018 i 2019. Od 2020 r. następowała sukcesywna poprawa i dwa lata później udział dochodu z działalności produkcyjnej wynosił ponad 70%.

We francuskich i w niemieckich gospodarstwach produkcyjna działalność rolnicza odgrywała relatywnie niewielką rolę w tworzeniu dochodu. W Niemczech udział działalności produkcyjnej w dochodzie w żadnym analizowanym roku nie przekroczył 40% (znacząca zmiana – wzrost do 70% – nastąpiła w 2022 r.). Należy też zauważyć,

że wartość dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego zmniejszała się z powodu niekorzystnego salda dopłat do działalności inwestycyjnej. To kolejna grupa niemieckich gospodarstw, w której działania inwestycyjne generalnie nie przyniosły korzyści. Inaczej było w 2022 r., na co wskazuje zmiana struktury dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego.

Wykr. 6. Struktura dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego w grupie gospodarstw bardzo dużych

Uwaga. Jak przy tabl. 1.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z FADN Public Database.

W Holandii, Polsce i Rumunii produkcyjna działalność rolnicza stanowiła znaczną część dochodu uzyskiwanego z gospodarstwa rolnego, największą w przypadku

holenderskich gospodarstw (poza latami 2020 i 2021), w których udział produkcyjnej działalności rolniczej oscylował wokół 80%. Można wysnuć wniosek, że uzależnienie tych gospodarstw od dopłat jest niewielkie i że mają one szansę na kontynuowanie działalności rolniczej nawet bez unijnego wsparcia. Z kolei porównanie sytuacji gospodarstw polskich i rumuńskich wskazuje na nieco lepsze położenie polskich rolników. We wszystkich analizowanych latach udział dopłat w tworzeniu dochodu w Polsce był nieco niższy niż w Rumunii (odpowiednio od 20% do 40% i od 30% do 50%). Te dane pokazują wzrost znaczenia produkcyjnej działalności rolniczej.

W gospodarstwach bardzo dużych dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego był tworzony jeszcze inaczej niż w pozostałych grupach. Szczegółową strukturę przedstawiono na wyk. 6.

Analizując sposób kształtowania dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego w gospodarstwach najsilniejszych ekonomicznie, należy zauważyć, że niemal we wszystkich badanych krajach jego głównym źródłem była produkcyjna działalność rolnicza. Wyjątek stanowiły duńskie gospodarstwa, ale tylko w 2018 r., i niemieckie – w niemal całym analizowanym okresie. Strata niemieckich rolników z produkcyjnej działalności rolniczej pochłaniała największą część dochodu gospodarstwa (ponad 25%) w latach 2018 i 2020. W latach 2019 i 2021 była ona nieznaczna, ale nie zmienia to faktu, że główne źródło dochodów niemieckich rolników stanowiły dopłaty o charakterze operacyjnym, co prawdopodobnie było spowodowane wybuchem pandemii COVID-19. W 2022 r. udział produkcyjnej działalności rolniczej w kształtowaniu dochodu znacznie wzrósł – do 70%. Zaobserwowane zmiany pokazują, jak wrażliwe na niekorzystne czynniki zewnętrzne są niemieckie gospodarstwa, co można uznać za słabą odporność finansową tej grupy.

Na przeciwnym biegunie znaleźli się rolnicy z Holandii, którzy swój dochód tworzyli w głównej mierze z produkcyjnej działalności rolniczej, a jej udział w kształtowaniu dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego wahał się od 70% do 90%, co oznacza, że holenderskie gospodarstwa były w niewielkim stopniu uzależnione od środków publicznych. Jeśli zaś chodzi o polskie gospodarstwa, to w kolejnych latach następował w nich wzrost udziału produkcyjnej działalności rolniczej w tworzeniu dochodu z 42% w pierwszym analizowanym roku do 85% w ostatnim. Tę zmianę należy ocenić pozytywnie, jako zwiększającą odporność finansową rolników. Jest to ważne, gdy weźmie się pod uwagę stojące przed europejskim rolnictwem wyzwania wynikające ze strategii Europejskiego Zielonego Ładu, zmierzające do coraz większego uzależniania się gospodarstw rolnych od wsparcia finansowego, lub zagrożenia związane z wprowadzeniem nowych mechanizmów udzielania wsparcia finansowego.

W tabl. 3 przedstawiono średni udział dochodu z działalności rolniczej w tworzeniu dochodu osiąganego z rodzinnego gospodarstwa rolnego.

Tabl. 3. Przeciętny procentowy udział dochodu z działalności rolniczej w dochodzie z rodzinnego gospodarstwa rolnego w latach 2018–2022

Gospodarstwa	DE	DK	FR	NL	PL	RO
Bardzo małe	.	.	.	.	4,0	60,8
Małe	.	–81,0	15,2	.	30,6	60,4
Średnio małe	–15,3	–9,0	14,4	–20,2	47,5	56,8
Średnio duże	17,8	–12,6	–6,6	37,5	57,2	54,0
Duże	41,3	19,4	30,2	74,6	68,2	57,0
Bardzo duże	12,8	46,8	70,0	84,6	63,0	58,8

Uwaga. Jak przy tabl. 1.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z FADN Public Database.

Z danych zawartych w tabl. 3 wynika, że w analizowanych latach w Danii i Niemczech nie było grupy gospodarstw, w której udział dochodu z produkcyjnej działalności rolniczej przekraczałby 50%. Należy podkreślić, że w Europie Zachodniej (poza Holandią) dochód jest kształtowany poprzez dopłaty: wyłącznie – w przypadku gospodarstw średnich lub w znacznym stopniu – w przypadku gospodarstw małych i dużych. To niepokojące zjawisko, które świadczy o silnym uzależnieniu rolników od wsparcia budżetowego, co może osłabiać zainteresowanie kontynuowaniem produkcyjnej działalności rolniczej. W Holandii gospodarstwa duże i bardzo duże uzyskiwały dochody głównie z produkcyjnej działalności rolniczej, średnio małe – jedynie z dopłat, a średnio duże – ze znaczącym udziałem wsparcia budżetowego. Najkorzystniejszą sytuację odnotowano w Rumunii, gdzie nawet gospodarstwa bardzo małe były w stanie wypracować dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego, bazując na działalności produkcyjnej. Otrzymane wyniki wskazują, że udział produkcji rolnej w tworzeniu dochodu zmniejsza się wraz ze zwiększaniem się siły ekonomicznej, a dopiero w najsilniejszych grupach gospodarstw – wzrasta.

W Polsce dopiero w gospodarstwach średnio dużych można zaobserwować, że zasadniczą część dochodu pochodzi z produkcyjnej działalności rolniczej; podobne wnioski wynikają z badań Kulawika i in. (2020). W gospodarstwach o mniejszej sile ekonomicznej, mimo że wykazują one dodatnie dochody z działalności produkcyjnej, działalność ta nie stanowi zasadniczego źródła dochodu rodzinnego gospodarstwa rolnego. Podobnie jest w holenderskich gospodarstwach, z tą różnicą, że zaobserwowano tam wyższy udział dochodu z działalności produkcyjnej w gospodarstwach dużych i bardzo dużych, które właściwie można uznać za niezależne od wsparcia budżetowego.

Reasumując, należy stwierdzić, że przyjęte w badaniu kryterium oceny możliwości kontynuowania działalności rolniczej spełniło siedem grup gospodarstw: bardzo duże gospodarstwa we Francji, duże i bardzo duże gospodarstwa w Holandii i Polsce, a także bardzo małe i małe gospodarstwa w Rumunii. Wynik otrzymany dla rumuń-

skich gospodarstw może budzić pewne kontrowersje, ponieważ wartość tego dochodu jest na bardzo niskim poziomie.

5. Podsumowanie

Celem badania omówionego w artykule była ocena możliwości kontynuowania produkcyjnej działalności rolniczej gospodarstw o różnej sile ekonomicznej na podstawie struktury dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego. Przeprowadzona analiza pokazała, że gospodarstwa zakwalifikowane do określonej grupy, niezależnie od kraju, w którym funkcjonują, prowadzą działalność na podobnym obszarze użytków rolnych (z wyjątkiem holenderskich gospodarstw) i dysponują podobnymi zasobami pracy w przeliczeniu na gospodarstwo. Różnice między grupami pojawiają się w zakresie osiągniętych efektów (dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego) i dotyczą nie tylko wysokości dochodów, lecz także ich źródeł.

Najbardziej uzależnione od dopłat o charakterze operacyjnym okazały się niemieckie gospodarstwa (poza bardzo dużymi) oraz duńskie i francuskie gospodarstwa średnio małe i średnio duże, a także polskie gospodarstwa bardzo małe i małe. Gospodarstwa średnio duże w Holandii były w stanie wypracować dochód z produkcyjnej działalności rolniczej, ale jego poziom nie wpływał w zasadniczym stopniu na wartość dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego. Dopiero holenderskie gospodarstwa duże i bardzo duże dawały szansę uzyskania wysokiego dochodu z produkcyjnej działalności rolniczej.

Najlepiej – z perspektywy zasadności prowadzenia działalności rolniczej – kształtowała się struktura dochodu w Rumunii i Polsce. W przypadku rumuńskich rolników większy potencjał tworzenia dochodu z działalności rolniczej wykazywały mniejsze gospodarstwa rolne. Udział dochodu z działalności rolniczej w rumuńskich gospodarstwach dużych był także bardzo wysoki. Najgorzej wyglądała sytuacja gospodarstw średnich. Z kolei w Polsce, podobnie jak w Holandii, jedynie gospodarstwa duże i bardzo duże miały znaczący potencjał do tworzenia dochodu z produkcyjnej działalności rolniczej.

Z przeprowadzonego badania wynika, że znaczna część gospodarstw rolnych w UE jest uzależniona od dopłat. To sytuacja sygnalizująca, że mniejsze podmioty nie mają racji bytu i w momencie ograniczenia wsparcia budżetowego ich właściciele będą musieli rezygnować z prowadzenia działalności. Wsparcie budżetowe jest pomocą niezbędną dla równoważenia i stabilizacji dochodów rolników w różnych krajach, ale jednocześnie może stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa żywnościowego Europy z uwagi na ograniczanie działalności produkcyjnej. Ma to związek z realizowanymi kierunkami produkcji, dlatego dalsze badania powinny obejmować ocenę struktury dochodów z rodzinnych gospodarstw rolnych z uwzględnieniem typu rolniczego.

Bibliografia

- Bereźnicka, J. (2018). Dopłaty do działalności operacyjnej a stabilność finansowa gospodarstw rolnych w krajach Unii Europejskiej. *Wież i Rolnictwo*, (3), 113–135. <https://doi.org/10.53098/wir032018/05>.
- El Benni, N., Finger, R., Meuwissen, M. P. M. (2016). Potential effects of the income stabilisation tool (IST) in Swiss agriculture. *European Review of Agricultural Economics*, 43(3), 475–502. <https://doi.org/10.1093/erae/jbv023>.
- Kata, R. (2020). Wewnątrzsektorowe nierówności dochodów gospodarstw rolniczych w Polsce w latach 2004–2017. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, (61), 26–42. <https://doi.org/10.15584/nsawg.2020.1.2>.
- Kryszak, Ł. (2017). Wybrane problemy rachunku dochodów rolniczych. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 19(3), 168–173. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0010.3241>.
- Kryszak, Ł., Czyżewski, B. (2020). *Determinanty dochodów rolniczych w regionach Unii Europejskiej*. CeDeWu.
- Kulawik, J., Płonka, R., Wieliczko, B. (2020). Changes in the income situation of agricultural holdings in the light of the Polish FADN observations from 2004–2018. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej. Problems of Agricultural Economics*, 365(4), 108–134. <https://doi.org/10.30858/zer/130053>.
- Massot, A. (2017). *Instrumenty WPR i ich reformy*. Parlament Europejski. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/fiches_techniques/2013/050203/04A_FT\(2013\)050203_PL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/fiches_techniques/2013/050203/04A_FT(2013)050203_PL.pdf).
- Matthews, A. (2016). *Research for AGRI Committee – Reflections on the Agricultural Challenges Post-2020 in the EU: Preparing the Next CAP Reform*. European Parliament. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.13037.18409>.
- Meuwissen, M. P. M., van Asseldonk, M. A. P. M., Huirne, R. B. M. (red.). (2008). *Income stabilization in European agriculture*. Wageningen Academic. <https://doi.org/10.3920/978-90-8686-650-2>.
- Pawlak, K., Poczta, W. (2020). Konkurencyjność rolnictwa polskiego w kontekście globalizacji i integracji gospodarczej – potencjał i pozycja konkurencyjna. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej. Problems of Agricultural Economics*, (4), 86–107. <https://doi.org/10.30858/zer/130541>.
- Pawłowska, A., Rembisz, W. (2021). Przemienność dochodów gospodarstw rolnych w Polsce w latach 2005–2018. *Wież i Rolnictwo*, (2), 91–105. <https://doi.org/10.53098/wir022021/04>.
- Pawłowska-Tyszko, J., Osuch, D., Płonka, R. (2023). *Wyniki Standardowe 2022 uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w polskim FADN. Część I. Wyniki Standardowe*. https://fadn.pl/wp-content/uploads/2022/12/WS_2022_Polska_cz1.pdf.
- Płonka, R. (2021). Sytuacja dochodowa oraz poziom wsparcia publicznego towarowych gospodarstw rolnych w wybranych krajach UE. *Wiadomości Statystyczne. The Polish Statistician*, 66(12), 24–53. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.5594>.
- Poczta, W. (2010). Sytuacja dochodowa gospodarstw rolnych w Polsce po akcesji do UE i jej determinanty jako przesłanka rozwoju rolnictwa. *Roczniki Nauk Rolniczych*, 97(3), 205–217. <https://doi.org/10.22630/RNR.2010.97.3.48>.
- Poczta, W. (2015). Instrumenty wsparcia ekonomicznego dla rodzinnych gospodarstw rolnych w polityce strukturalnej UE i w ramach interwencjonizmu państwowego oraz rola i znaczenie tych instrumentów. W: M. Podstawka (red.), *Ekonomiczne i prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego* (s. 142–159). Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich. https://ksow.pl/files/Bazy/Biblioteka/files/Ekonomiczne_i_prawne_mechanizmy_wspierania_i_ochrony_rolnictwa_rodzinnego_-_Praca_zbiorowa_pod_redakcja_prof._dr._hab._Mariana_Podstawki.pdf.

- Poczta, W., Średzińska, J., Mrówczyńska-Kamińska, A. (2009). Determinanty dochodów gospodarstw rolnych Unii Europejskiej według typów rolniczych. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, (76), 17–30. <https://doi.org/10.22630/EIOGZ.2009.76>.
- Sadowski, A., Baer-Nawrocka, A., Poczta, W. (2013). *Gospodarstwa rolne w Polsce na tle gospodarstw Unii Europejskiej – wpływ WPR*. Główny Urząd Statystyczny. https://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/RL_Gospodarstwa_rolne_na_tle_internet.pdf.
- Sass, R., Tabaczyński, K. (2020). Wpływ płatności bezpośrednich na dochody gospodarstw rolnych. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, (3), 21–35. <https://www.cdr.gov.pl/images/ZDR/2020/ZDR-2020-3.pdf>.
- Severini, S., Tantari, A. (2015). Which factors affect the distribution of direct payments among farmers in the EU Member States?. *Empirica*, 42(1), 25–48. <https://doi.org/10.1007/s10663-013-9243-x>.
- Skarżyńska, A., Grochowska, R. (2021). Uwarunkowania zróżnicowania dochodów gospodarstw rolnych między krajami Unii Europejskiej. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, (2), 119–134. <https://doi.org/10.30858/zer/134169>.
- Sobczyński, T. (2020). Rola funduszy obcych w finansowaniu gospodarstw rolniczych w województwie kujawsko-pomorskim. W: *Co powinien wiedzieć rolnik podejmujący inwestycje?* (s. 27–42). Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie. <https://www.kpodr.pl/wp-content/uploads/2020/02/matria%C5%82y-konferencyjne-26.02.20.pdf>.
- Szuba, E., Poczta, W. (2014). Efekty integracji Polski z Unią Europejską w sektorze rolnym. W: M. Gorynia, S. Rudolf (red.), *Polska w Unii Europejskiej i globalnej gospodarce* (s. 316–327). Polskie Towarzystwo Ekonomiczne.
- Zawalińska, K., Majewski, E., Wąs, A. (2015). Długookresowe zmiany w dochodach z polskiego rolnictwa na tle krajów Unii Europejskiej. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 17(6), 346–354. <https://rnseria.com/article/123740/pl>.
- Zegar, J. S. (2020). Rolnictwo rodzinne we współczesnym świecie. Uwarunkowania – wyzwania – transformacja. W: *Co powinien wiedzieć rolnik podejmujący inwestycje?* (s. 5–14). Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie. <https://www.kpodr.pl/wp-content/uploads/2020/02/matria%C5%82y-konferencyjne-26.02.20.pdf>.